

Eőry Vilma

Funkcionális vagy leíró nyelvészet?

Milyen grammatikát tanítsunk a leendő magyartanároknak?

1. Problémafelvetés. A grammatikatanítás tartalma és módszertana egyformán érinti a közoktatást és a tanárképzést. Minden más tantárgy esetében is így lenne ez, de a nyelvtan mint tantárgy a legkevésbé kedveltek közé tartozik a köz- és a felsőoktatásban is, ezért érdemes számba vennünk az okokat és a lehetséges teendőket. A probléma nem jelentéktelen összetevője, hogy milyen felfogású, a tudományos eredményeket mennyire követő tudásanyag kerüljön be a közoktatásba, ill. milyen nyelvtani szemléletre neveljük és tudásra oktassuk a leendő magyartanárokat.

2. A nyelvtan a közoktatásban: tanárok, diákok

A középiskolából a felsőfokú oktatásba kerülő magyartanárjelöltek nyelvtani tudása, nyelvszemlélete nagyon bizonytalan, töredékes, összefüggéseket és értelmet a nyelv leírásában csak kisebb százalékuk lát. Sokan azt mondják, nemigen volt nyelvtanórájuk, legalábbis a gimnáziumban.

Ez arra mutat, hogy a középiskolai tanárok jó része maga is alacsony értéket tulajdonít a nyelvről, az anyanyelvről való tudásnak, vagy legalábbis nem találja elég érdekesnek. Helyette irodalmat tanítanak, vagy mert maguk is jobban szeretik, sőt élvezik, és látják, hogy a tanulókat is jobban érdekli az irodalom, mint a nyelvtan, vagy mert hasonló okokból arra hivatkoznak, hogy akkora az irodalom-tananyag, hogy csak így tudják elvégezni (gyakran így sem).

Ezek a lehetséges magyarázatok akár respektálhatók is lennének, ha a másik oldalon nem járnának később pótolhatatlan veszteséggel. És hiába bizonygatnám, hogy nem a nyelvész beszél belőlem, hiszen az beszél. A fiatalok világképéből, anyanyelvi és önazonosság- tudatából, gondolkodási képességeiből stb. hiányzik az a szelet, amit csak az anyanyelv működési szabályain való gondolkodás adhat. Szilágyi N. Sándor a következőképpen magyarázza a nyelvtanból felvételizni készülő diáknak a nyelvtan értelmét: „nemcsak a magyar, hanem minden emberi nyelv kettős tagoltságú. Az első tagolással a világot szedjük darabjaira, a másodikkal meg ezek nyelvi jelölőjét. És akkor talán azt is érted már, miért van szükségünk a nyelvtani rendszerre is: hiszen ezt meg azok a szabályok

alkotják, amelyeknek alkalmazásával a világot úgy tudjuk megint összerakni darabjaiból, hogy a hallgató azt meg is értse” (Szilágyi 2000: 27).

De ő sem véletlenül írta meg ezt a „Nyelvtani kiskalauz...”-t. A felvételikén tapasztalt félreértések, töredékes tudás, a nyelvtan és a valóság szétválása, a nyelv mint tőlünk független létező megfogalmazása stb. készítette rá, hogy olyan szemléletet próbáljon átadni, amelyben a nyelvnek, a nyelvtannak a valóságban szerves helye van. Emellett példákat, megoldásokat a nyelvről, a nyelvhasználatról és az emberről való gondolkodásra: „A nyelvtan pedig arról szól, hogy ezt a hihetetlen dolgot [= hogy az egyik ember megérti a másikat] hogyan tudjuk mi megcsinálni. A nyelvtan ennek a **valahogyan**-nak a tudománya. Igazából az emberről szól, az ember viselkedéséről. Mikor a nyelvet vizsgáljuk, az embert vizsgáljuk: azt, hogy hogyan viselkednek ennek a fajnak az egyedei olyankor, mikor éppen beszélgetnek. Ezt kideríteni és megérteni nem könnyű dolog. Mert ráadásul nem is egyféleképpen, hanem vagy négy-ötezerféleképpen lehet értelmesen beszélni.

Látod, engem ez izgat legjobban az egész magyar nyelvtanból: szinte beleborzongok, valahányszor rágondolok, hogy az emberi beszéd annyi lehetséges módja között van egy, amelyet éppen mi, magyarok ismerünk, csakis mi, és ha valaki más meg akarja tanulni, csak tőlünk tanulhatja el, senki mástól. A magyar nyelvtan pedig arról szól, hogy nem általában az emberek, hanem egész pontosan a magyar emberek milyen fortélyait találták fel annak, hogy a másik emberrel meg tudhassák értetni magukat, azaz: hogyan tudjuk mi magyarul, azaz magyar módra megoldani ezt a csöppet sem egyszerű feladatot” (Szilágyi 2000: 11–2).

3. Milyen nyelvtan motiválhatná jobban az nyelvtantanítást és -tanulást?

A motivációt itt nagyon tág értelemben használom, arra a kérdésre keresem a választ, mi tenné a nyelvtant figyelemre érdemes, ezáltal (teljesíthető) kihívást jelentő, tehát vonzó tárggyá mind a tanárok, mind a diákok számára.

3.1. Funkcionális vagy leíró nyelvészet?

A rendszernyelvészet és a nyelvhasználat nyelvészete akkor is ellentétes fogalmak, ha szoros összefüggés van köztük. A múlt század közepi pragmatikai fordulat óta a tudomány nagy területeit uralja a funkcionális felfogás, és ez valamelyest beszívárgott az oktatásba is. Ezeknek a tudományos eredményeknek a tananyagba való bekerülése, esetleg beépülése azonban általában nem alkot egységet a tananyag többi részével. A funkcionális szemlélet legnyilvánvalóbb jele a tananyagban a szövegtan jelenléte. Sok esetben azonban mint a legmagasabb nyelvi szint szerepel, a nyelvhasználat és a nyelv oppozíciója, ill. párhuzama nem jelenik meg világosan, s a funkcionális szemlélet abban nyilvánul meg leginkább, hogy a nyelvi szintek tárgyalási rendje a magasabb szinten levőtől (a szövegtől) tart a kisebbek felé. Az egyes grammatikai jelenségek tárgyalása pe-

dig a hagyományos (klasszikus, rendszernyelvészeti) keretekben zajlik, legfeljebb a nyelvhasználat-színesítő jelenségeket gyakoroltatja, s kevésbé van lehetőség a jelenségek gondolkodó-gondolkodtató elemzésére. Inkább elvárja a szabályok megtanulását, mint hogy megértetné őket. Kivételek akár a tankönyvek, akár a tanárok között természetesen vannak. De a következetesen funkcionális szemléleten alapuló nyelvtanoktatás hiányzik, ahogy hiányzik a következetesen funkcionális nyelvtan is. Ennek bizonyára tudományos-tudományelméleti okai is vannak, nem csupán valamiféle tartózkodás minden újtól.

3.2. A tananyag és a taníthatóság az anyanyelvoktatásban

Készítettem egy kisebb felmérést a közoktatásban tanító 40 pedagógus részvételével arról, mi a véleményük a tananyag összetételéről, ill. a tanulók motivációjáról. Ennek az eredményeit látjuk a következőkben:

1. Mennyire látja egységesnek a nyelvtani tananyagot (grammatika, kommunikáció, nyelvi rendszer, nyelvhasználat)?

	Teljességgel	Részben	Egyáltalán nem
Ált.:	6	4	–
Gimn.:	–	2	2
Szakisk.:	2	–	–
Vegyes:	14	10	–
	22	16	2 = 40

2. Mennyire látná szívesen, ha a tananyag a funkcionális irányba tolódna el a rendszer terhére?

	Szívesen látnám.	Elfogadnám.	Nem örülnék neki.
Ált.:	2	6	2
Gimn.:	2	–	2
Szakisk.:	–	–	2
Vegyes:	12	10	2
	16	16	8 = 40

3. Szükségesnek tartja-e, hogy az új kutatási eredmények egy idő után megjelenjenek a közoktatásban?

	Igen.	Talán.	Egyáltalán nem.
Ált.:	8	2	–
Gimn.:	2	2	–
Szakisk.:	2	–	–
Vegyes:	18	6	–
	30	10	0 = 40

4. A tanulók számára mit tart az anyanyelvoktatás legfőbb motivációs tényezőjének (természetesen a módszertanilag jó oktatáson kívül)? Ezt jelölje 1-essel, a továbbiakat fontossági sorrendben számozza tovább!

○ Az anyanyelv a nemzet múltjának őrzője.	Ált.: 4, Szakisk.: 2	=6
○ Az anyanyelv összetartozásunk szimbóluma.	Ált.: 4, V egyes: 2	=6
○ Ismernünk kell anyanyelvünk sztenderd változatának szabályait.		=0
○ Az anyanyelvet mint legfőbb kommunikációs eszközünket meg kell tanulnunk tudatosan használni.	Gimn: 4, Vegyes: 14	=18
○ Tudnunk kell, hogy milyen helyzetben milyennyelvi formát válasszunk a társadalmi szokásrendszernek megfelelően.	Ált.: 2, Vegyes: 6	=8
Nem választott:		=2
Összesen:		40

A gyakorló tanárok véleménye e kis minta alapján is árulkodó, és némi bizonytalanságról tanúskodik. A 40 tanár iskolatípusonkénti megoszlásáról a következőket tudjuk:

Általános iskolában	10,
gimnáziumban	4,
szakiskolában	2,
közelebbről meg nem határozott iskolatípusban	24

pedagógus szerzett tapasztalatot, ill. e tapasztalatok alapján válaszolt. Mivel kifejezetten középiskolás tapasztalatokra vonatkozó adatunk kevés van, az egyes iskolatípusokra nézve nemigen vonhatunk le következtetéseket.

Az 1. kérdésre, hogy: „Mennyire látja egységesnek a nyelvtani tananyagot (grammatika, kommunikáció, nyelvi rendszer, nyelvhasználat)?” 22-en válaszol-

tak a „Teljességgel.” mondattal, 16-an a „Részben.” válasszal, és mindössze 2 pedagógus látja nem egységesnek a tananyagot (ők azonban gimnáziumban tanítanak!). A tanárok átlaga vagy meg van elégedve a tananyaggal, vagy lát valamiféle egyenetlenséget, de a „Részben.” válasz bizonytalanságra is utalhat.

A 2., a „Mennyire látná szívesen, ha a tananyag a funkcionális irányba tolódna el a rendszer terhére?” kérdésre adott válaszok összesítése: 16-an szívesen látnák, 16-an elfogadnák, és 8-an nem örülnének neki. A tanárok 4/5-e pozitívan viszonyul tehát a funkcionális anyanyelvoktatáshoz, miközben az előző kérdésre adott válaszokban a leíró és funkcionális nyelvtan viszonyában nem volt ennyire egyértelmű a funkcionális elfogadása, igaz, a kérdés is összetettebb volt. És persze az sem tudható, mit értenek funkcionális nyelvtanon.

Rejtetten van benne a 3., a „Szükségesnek tartja-e, hogy az új kutatási eredmények egy idő után megjelenjenek a közoktatásban?” kérdésre adott válaszokban annak az elfogadási készsége, hogy az újabb, akár a pragmatikusabb, esetleg a kognitív-funkcionális tudományos eredmények megjelenjenek a tananyagban. A megkérdezett pedagógusok kifejezetten pozitívan válaszoltak: 30-an igennel, 10-en talánnal, és senki sem utasította el.

A 4. feladatban kiemelkedően nagy támogatottsággal szerepel a „Az anyanyelvet mint legfőbb kommunikációs eszközünket meg kell tanulnunk tudatosan használni.” válasz arra a kérdésre, hogy „A tanulók számára mit tart az anyanyelvoktatás legfőbb motivációs tényezőjének?”. A 40-ből 18-an tették ezt a választ az első helyre. A „Tudnunk kell, hogy milyen helyzetben milyen nyelvi formát válasszunk a társadalmi szokásrendszernek megfelelően.” válasz áll a 2. helyen 8 első hellyel. Ez a válasz azt sugallja, hogy a tanárok a normativitás fontosnak tartják. -6 első hely jutott a nyelv közösség-összetartó szerepének: „Az anyanyelv a nemzet múltjának őrzője.” és „Az anyanyelv összetartozásunk szimbóluma.” És feltűnő, hogy senki sem tette első helyre a direkt módon „normatív” választ, az „Ismernünk kell anyanyelvünk sztenderd változatának szabályait.”

A felmérés azt erősíti meg, hogy a gyakorló tanárok – bizonytalanságaik mellett – a nyelvtani tananyag gyakorlati alkalmazhatóságát inkább fontosnak tartják. Kérdés természetesen, hogy pontosan mit értenek a funkcionális anyanyelvoktatáson, de akár tudományos, akár tapasztalati alapon válaszoltak, irányultságuk egyértelmű és örömdetes.

3.3 A tudomány kínálata

Ha figyelembe vesszük azt, hogy a nyelvtudomány a funkcionalitást az 1950-es évek óta emlegeti, bizonyos ágait épp e szemlélet alapján dolgozta ki (szocio-lingvisztika, szövegtan) vagy át (pl. a stilisztika), nem mondhatjuk, hogy az oktatás abszolút módon elkésett, és hogy ez a szemlélet egyáltalán nem került volna be az oktatási anyagba akár a felsőoktatásban, akár a közoktatásban. A funkcionális grammatika azonban a kognitív szemlélet térnyerésével együtt kezdett csak kiteljesedni. Behatolt a sokak által egyetlen valódi nyelvészeti irányzatnak

tartott generatív nyelvreírásba is (vö. pl. Lakoff 1987, Langacker 1987, Talmy 1988 stb., ill. pl. Kálmán–Trón 2005, Pelyvás 2006), de születnek más, nem generatív alapú kognitív megközelítésű nyelvtani elemzések is, nálunk elsősorban a DiAGram Funkcionális nyelvészeti műhely keretében. A 2005 óta működő kutatócsoport több publikációja (Tolcsvai–Ladányi 2008, Tolcsvai–Tátrai 2008, 2012, Acta Linguistica Hungarica 2009, 2010, Tátrai 2011, Tolcsvai 2010, 2011) közül a legutolsó, a 2012-ben megjelent *Konstrukció és jelentés*, amely egy tervezett kognitív funkcionális nyelvtan létrehozásához készült tanulmányokat tartalmaz. Bevezetőjében a szerkesztők a következőképpen fogalmazzák meg egy ilyen nyelvfelfogás és nyelvtan jellemzőit: „A nyelvről szóló tudományos diskurzus az ezredfordulón olyan szakaszba érkezett, amelyben a nyelv összetettsége immár a beszélőkhöz és művelti beszédcselekvéseikhez viszonyul, nem pusztán elvont rendszer [...] A nyelv tudományos visszahumanizálása történik itt, amelynek során a megismerő és cselekvő ember és közössége alkotó tényezői kerülnek viszonyba a nyelvi rendszerrel. A funkcionális nyelvészet használati alapú nyelvreírás, amennyiben a beszélő és megértő ember szempontjából rendezi a nyelvi szerkezeteket [...] A nyelv összetett funkcionális megközelítése elméletileg és módszertanilag megfontoltan, eredményesen és indokoltan értelmezi (kissé erőteljesen fogalmazva: lebontja) a rendszer és a használat, a jelen idejű rendszer és a történet között merev határokat. Ezáltal a nyelv variabilitását összefüggésbe tudja hozni a variabilitás funkcióival, valamint a nyelvi változás »szinkrón« megnyilvánulásaival” (Tolcsvai–Tátrai 2012: 5).

Ugyanezt a visszahumanizálást szolgálják és segítik Szilágyi N. Sándor korábbi és újabb írásai, ráadásul a nyelvszemlélet- és nyelvtanoktatásra fókuszálva (Szilágyi 1978, 1996, 2000, 2004).

3.4. Közoktatás – tanárképzés

Csupán az idézett részletekből is kiderül, hogy egy ilyen „emberközeli”, dinamikus grammatika valódi motiváló erő lehetne az anyanyelvoktatásban. A magyar nyelv kognitív- funkcionális grammatikájának hiányában természetesen még jó ideig nem számíthatunk rá, hogy az anyanyelvi tananyag alapján megváltozzon. Az viszont szükséges lenne, hogy a magyar szakos pedagógusok képzésében ne csupán a hagyományos grammatika jelenjen meg. Lehetőséget kellene találnunk arra, hogy lehetőleg külön kurzus keretében, de legalább a hagyományos nyelvtan oktatásának egyes pontjainál bemutassuk a kognitív-funkcionális megközelítés lehetőségét, módszereit, gyakorlatát. Így lenne csak elképzelhető, hogy a paradigmaváltás előbb-utóbb a közoktatásban is megtörténjen majd. Bármennyire fontos, hogy biztos, begyakorlott módszertan álljon a tananyag mögött, ugyanennyire fontos, hogy ne mellőzzük az oktatásban azokat a lehetőségeket, amelyekkel az anyanyelvről való tudást vonzóvá, érdekessé, valóban a tanulók sajátjává tehetjük.

A pedagógusképzésben a „hagyományos nyelvtan” oktatása egyelőre általános. Ezt erősíti az a világos ok, hogy a tanárjelölteknek azt kell biztosan tudniuk, amit majd tanítanak, nemigen képzelhető el, hogy a közoktatásban különböző nyelvtant tanítsanak az egyes egyetemekről, főiskolákról kikerült tanárok. De ez a szemlélet kényelmessé is tesz, nem látja, csak a közeljövőt. Ezen a szinten kellene megkezdeni a nyitást az alternatív lehetőségek, esetünkben a kognitív-funkcionális nyelvleírás tanítása-tanulása irányába. A felsőoktatásban, a tanárképzésben kell fokozatosan megalapozni azt, ami egyszer majd tananyagként szerepelhet a közoktatásban. Különösen a napjainkban folyó szervezeti és tartalmi átalakítások idején lenne időszerű foglalkozni ezzel a lehetőséggel is.

4. Összefoglalva

Rövid és csak néhány dologra kiterjedő áttekintésem elsősorban azt szeretné elérni, hogy felhívja a figyelmet a minőségi oktatásnak egy nem elhanyagolható aspektusára. A tanár összetevő fontossága mindenki számára egyértelmű. De a szakmailag jól felkészült tanár nemcsak biztos tudással rendelkezik, hanem rálátással a saját szakterületére. A rálátás pedig mobillá teszi, és képes általa kevésbé ismert területeken is ismereteket szerezni az oktatás minőségének javítása érdekében. Ehhez van szüksége a pedagógusjelöltnek arra, hogy még diák korában minél szélesebb nyelvészeti látás- és gondolkodásmódot sajátíthasson el. A magyar szakos tanárok képzésében az is tehát a feladatunk, hogy ezt lehetővé tegyük.

Irodalom

- Kálmán László – Trón Viktor 2005. *Bevezetés a nyelvtudományba*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Lakoff, G. 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things*. University of Chicago Press. Chicago.
- Langacker, R. W. 1987, 1991. *Foundations of Cognitive Grammar I., II.* Stanford University. Stanford.
- Pelyvás Péter 2006. Rendszer- vagy felhasználóközpontú grammatika? *Szabad Válaszok*
<http://www.szv.hu/cikkek/rendszer-vagy-felhasznalokozpontu-grammatika> 2006. január 6.
- Szilágyi N. Sándor 1978. *Világunk, a nyelv*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest. [Második kiadás: Osiris Kiadó, Budapest, 2000.]
- Szilágyi N. Sándor 1996, 1997². *Hogyan teremtsünk világot?* Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára. Erdélyi Tankönyvtanács. Kolozsvár.

- Szilágyi N. Sándor 2000. *Ne lógasd a nyelvedet hiába!* Nyelvtani kiskalauz felvételizőknek. AESZ-füzetek. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. Kolozsvár.
- Szilágyi N. Sándor 2004. *Elmélet és módszer a nyelvészetben.* Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár.
- Talmy, Leonard 1988. The relation of grammar to cognition. In: Brygida Rudzka-Ostyn (ed.): *Topics in cognitive linguistics* 165–205. John Benjamins. Amsterdam.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés.* Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor–Ladányi Mária (szerk.) 2008. *Tanulmányok a funkcionális nyelvészet köréből.* Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII.
- Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd (szerk). 2008. *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan.* Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk., Ladányi Mária vendégszerkesztésével) 2009. *Acta Linguistica Hungarica* 56 (3): 337–480.
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk., Ladányi Mária vendégszerkesztésével) 2010. *Acta Linguistica Hungarica* 57 (1): 1–164.
- Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd 2012. *Konstrukció és jelentés. Tanulmányok a magyar nyelv funkcionális kognitív leírására.* DiAGram Funkcionális nyelvészeti műhely. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2010, 2011². *Kognitív szemantika.* Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara. Nyitra.